

Runinskriften på Gallehus-hornet.

Några anmärkningar

av

ELIAS WESSÉN.

I.

 e båda guldhornen från Gallehus blevo, som känt är, år 1802 bortstulna från den Kungl. konstkammaren i Köpenhamn, där de förvarades, och omedelbart nedsmälta. Vi äro därför helt och hållet hänvisade till de teckningar och beskrivningar, som vi äga i behåll från äldre tid. I "Atlas for nordisk Oldkyndighed" (1857) lämnas synnerligen praktfulla avbildningar av hornen (fig. 65), som senare upprepade gånger ha reproducerats.¹ Till grund för dessa avbildningar ligga, vad det runristade hornet angår, teckningar av kammarrådet J. R. Paulli, offentliggjorda uti hans "Tilforladelig Tegning paa det 1734 udi Jydland fundene Guld-Horn" (1735). Därjämte finnas teckningar utförda av dr. G. Krysing år 1734, samma år som fyndet av det mindre hornet gjordes. De vitsordas i Thomsens Atlas som omsorgsfulla och pålitliga.

Paullis och Krysings teckningar av inskriften stämma synnerligen väl överens med varandra. Runorna ha av allt att döma varit mycket tydliga och lättlästa. Vad själva läsningen beträffar, har inskriften återgivits på samma sätt, långt innan man funnit någon förnuftig mening i den.

¹ Bl. a. av G. Stephens (Old Northern Runic Monuments 1, s. 324 f.), S. Müller (Nordische Altertumskunde), O. Almgren (Namn och bygd 2, s. 218, 222), A. Olrik (Danske Studier 1918).

Återgiven i vårt vanliga alfabet har inskriften haft följande lydelse:

ek hlewagastir : holtijar : horna : tawido :

Om **j**-runan i **holtijar** se framför allt O. v. Friesen, Röstenen, s. 121 f.

Runorna ha varit ristade med dubbla streck, och mellanrummet mellan dessa har utfyllts med fina korsstreck. Endast det sista ordet, som av utrymmesskäl blivit något hopträngt, har blivit ristat med enkla streck.

Prof. Carl Marstrander har nyligen påpekat (Norsk tidsskrift for Sprogvidenskap, bd 3, s. 125 f.) att den första runan i **tawido** på

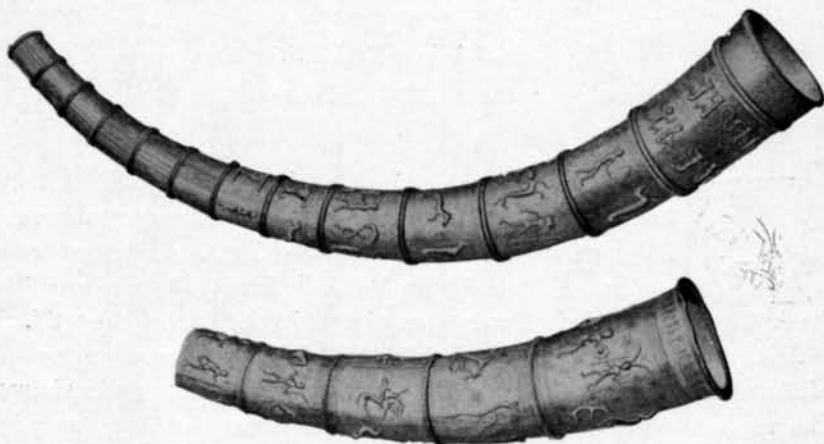

Fig. 65. Gallehushornen enligt Atlas for Nordisk Oldkyndighed.

Krysings teckningar har två tydliga streck till vänster; också hos Paulli finns detta andra streck markerat, och det har sålunda utan allt tvivel funnits på originalet. Marstrander vill uppfatta detta ↑ som en binderuna av **a** och **l** och läsa **alawido**; detta skulle vara präteritum av ett verb **ala-aujan* 'beskydda'. Runristaren har genom sina runor velat ge ett magiskt skydd mot alla onda makter, mot trolldom och gift i drycken.

Det torde knappast vara befogat att i Gallehusinskriften antaga en binderuna, allra helst om man genom ett sådant antagande endast får fram en ordform, som är helt och hållet konstruerad. De dubbla streckarna på vänstra sidan av **t** bero sannolikt på att ristaren

fortsatt med samma dubbelteckning av runorna som i hela den föregående inskriften. Han fann emellertid strax, att han av utrymmes-skäl måste avstå härifrån.

Att 'ej ett $\bar{a}l$ är åsyftat, framgår också därav, att de två vänstra

Fig. 66. Slutet av inskriften efter Krysings teckning.

Fig. 67. Slutet av inskriften efter Paullis teckning.

streckarna stå varandra betydligt närmare än bistavarna i den följande runan **a**.

II.

Vi kunna sålunda lugnt hålla fast vid den traditionella läsningen **tawido**. Men vad betyder detta?

V. Thomsen har i en uppsats i Arkiv för nordisk filologi 15, s. 193 f. fäst uppmärksamheten vid det problem, som ligger i guldhornets **tawido**. "Hvad betyder guldhornets **tawido**?" Kan det, såsom vanligen antages, innebära, att runristaren Hlewagastir anger sig som den, som har förfärdigat hornet? I de urnordiska inskrifterna användes annars verbet **wurkian* (isl. *yrkia*): Tune **ek wiwar... worahto r[unor]**. Tjurkö **heldar... wurte runor**, By **eirilar hrorar hrorer orte þat arina**, väl också **Etelhem mk mrla wrta**.¹

¹ På guldrakteaten från Overhornbæk (Stephens n:r 28) läser M. Olsen **tauiu**, vilket han tolkar som präsens 1. sg. av *taujan* och översätter: 'jag udstyrer' (Aarbøger f. Nord. Oldkyndighed 1907, s. 23 f.). E. Brate och S. Bugge förmoda *tojeka* 'jag gör' på Fyrunga-stenen (Arkiv f. nord. fil. 14, s. 334 f., 22, s. 5); jfr även O. von Friesen, Röstenen, s. 123.

Det gotiska *taujan* kan icke upplysa om innebörden av urn. **tawido**, ty det är aldrig belagt med konkret substantiv som objekt. Det förekommer blott i uttryck, där det betecknar 'utföra en handling, föröva ett brott, åstadkomma ånger, bättring o. dyl.', sålunda i överförd mening. I betydelsen 'förfärdiga' brukas, liksom i urnordiskan, verbet *waurkjan*. Vända vi oss till de västgermanska språken, finna vi visserligen, att det motsvarande verbet kan användas om ett konkretum. Men det betyder då icke 'förfärdiga', utan 'bearbeta', det har till objekt icke produkten, utan materialet. Så användes det i fornhögtyskan om bearbetande av metall, i fornengelskan om brukande av jord, i medellågtyskan, medelnederländskan och engelskan om bearbetande av hudar, garvning (eng. *taw*). Ej heller denna betydelse kan ju tillämpas på guldhornet. Därjämte finns i fornhögtyskan betydelsen 'färga (kläder, hudar)' (Graff: *zouwen*), i medelhögtyskan 'utrusta, ställa i ordning, göra färdig' (Lexer: *zouwen*). Tillämpar man detta på Gallehushornet, upplyser oss inskriften i själva verket ej om vem som har förfärdigat hornet, utan endast om att **hlewagastir** har gjort det i ordning, satt det i stånd. **tawido** skulle på isländska motsvara icke *gørða* (*horn*), utan *bió* (*horn*).¹

Men vari skulle då, närmare bestämt, **hlewagastir**'s arbete med hornet ha bestått? Den konstnärliga utsmyckningen, reliefffigurerna såväl som de inpunsade ornamenten, kan icke gärna komma i fråga, ty denna härrör otvivelaktigt från samme man som har förfärdigat själva hornet. Man skulle visserligen kunna tänka sig, att runorna ha ristats av en annan person än guldsmeden. Men knappast kan det vara bara detta som åsyftas i inskriften, eftersom hornet där uttryckligen framhålles: **horna tawido**. Thomsen nöjer sig med en rätt allmän och svävande tolkning av den konkreta innebörden: "Lægæst har villet fremhæve, at han har sat det i stand til att kunne bruges som (drikke?)horn."

Thomsens överväganden må ur formell synpunkt vara aldrig så berättigade, övertygande äro de knappast. Det germanska **tauian* synes ha betytt 'bearbeta (med verktyg)'. Härmed stämmer icke minst betydelsen av hithörande substantiv: isl. fsv. *tō*, n. 'orensad ull l. lin,

¹ Till Thomsens uppfattning ha anslutit sig bl. a. L. Wimmer, Sönderjyllands Runemindesmärker, s. 21, S. Bugge i Arkiv 22, s. 5 f., M. Olsen i Aarbøger 1907, s. 23 f.

ämne för spånad' (feng. *tōw* i sammansättningar *tōw-cræft*, *-hūs*, *-lic*, *-tōl*, neng. *tow* 'blånor'), alltså materialet för arbetet; isl. fsv. *tōl*, n. 'redskap' (feng. *tōl*, n., neng. *tool*), alltså instrumentet för arbetet; likaså feng. (*ge*)*tawa*, f. pl., ffris. *tauw*, n., mlt. *touw(e)*, n., fht. *gizawa*, f., mht. *gezouwe* 'redskap, verktyg', fht. *zawa*, f. 'färg'.¹ Därför är verbet belagt i den härledda betydelsen 'utrusta, sätta i färdigt skick (med hjälp av redskap)'. Det är då omöjligt att bestrida, att det i Norden under folkvandringstiden kan ha betytt 'förfärdiga (med hjälp av redskap), med konstskicklighet frambringa'. I den samtida gotiskan har ju betydelseförändringen blivit vida större; *taujan* användes endast med figurlig innebörd. Guldhornets **tawido** behöver åtminstone ej innebära, att **hlewagastir** blott och bart har "sat det i stand til at kunne bruges som (drikke?)horn". Han kan utan tvivel också ha varit den som förfärdigat hornet och åstadkommit den konstnärliga utsmyckningen.

III.

Anmärkningsvärt är, att runan **o**, ej **u**, användes i **horna** och i **holtijar**. Man är väl berättigad att förutsätta ett uttal med *o*-vokal. I *holtijax* kan detta knappast vara ljudlagsenligt, utan beror på inflytande från en grundform med "a-omljud", urn. **holta*, n. Jfr isl. *fyllkir* till *folk*, *hyrni* till *horn*, *hiarðhylltingr* till *Hiarðarholt*, *gunnhylltingr* till *Gunnarsholt* o. s. v.

Förekomsten av s. k. a-omljud är som bekant mycket skiftande i olika delar av Norden. Mest genomfört är det i väster, på Jylland, i

¹ Dessa substantiviska bildningar måste givetvis i första hand komma i betraktande, då det gäller etymologien av got. *taujan*. Avljudet visar, att de äro tämligen gamla. Marstrander beaktar dem ej alls, i sin även för övrigt otillfredsställande härledning (anf. arb. s. 124): got. *taujan* skulle vara sammansättning av ett germanskt **aujan* 'värna, hjälpa' med ett preverbativt element *at-* eller *tō-*. Det skulle, liksom grundordet **aujan*, ursprungligen ha hört hemma i det religiösa språket, ehuru det måste antagas tidigt ha starkt utvidgat sitt betydelseområde. Att ett urgerm. **ataujan* skulle kunna ge ett got. *taujan* är föga sannolikt. Det kan i varje fall icke stödjas av den osäkra härledningen av got. *tandjan* 'tända' ur **at-andjan* (jfr got. *tundnan* 'antändas', fht. *zunden* 'tända', mht. *zinnen* 'brinna', isl. *tinna*, f. 'flinta', *tundr*, n. 'fnöske' m. fl.).

Västnorge och på Island, och det avtager successivt mot öster.¹ På Gotland saknas det t. o. m. i sådana ord som 'komma' (fgutn. *cuma*), 'folk' (fgutn. *fulc*) och 'borg' (Torsburgén, Hoburgen, Bur[g]svik). På det sydsandinaviska området är fördelningen av *o* och *u* i ordmaterialet rätt invecklad; men genomgående äro *o*-formerna karakteristiska för jylländskan i jämförelsen med östdanskan². — Vad ställningen framför *ll*, *ld*, *lt* beträffar, ha norska dialekter (liksom isl.) *o*-vokal: *kolle*, *bolle*, *soll* 'hoprörd mat', *troll*, *holl* 'pålitlig', *hold* 'kött', *mold* 'mull', *holt*, *skolt* 'huvudskål'; så även i västra Sverige (Västergötland, Dalsland, Värmland): *kolle*, *bolle*, *i koll*, *soll* 'svinmat', *smolt* 'istersmult', *holt* (i ortnamn) m. fl.³ Däremot har östra Sverige *u* (liksom svenskt riksspråk): *kulle*, *bulle*, (*hö*)*skulle*, *omkull*, *hull*, *mull*, *smult*, *hult*, *skult* o. s. v.⁴ Detta måste vara en gammal motsats. Östra Sverige har aldrig fått *o* framför *ll*, *ld*, *lt*. Gallehushornets **holtijar** vittnar alltså om en dialektolikhet, som går tillbaka till urnordisk tid.⁵

Mellan det västskandinaviska området med i stor utsträckning genomförd *o*-vokal och de västgermanska språken (särskilt fornengelskan) med utpräglat *a*-omljud finnes ett otvetydigt samband, medan å andra sidan tendensen att bevara det ursprungliga *u* är gemensam för de östliga målen i Norden och de östgermanska språken (gotiskan).

IV.

Namnet *hlewagastir* skulle motsvara ett isl. **Hlégestr*, fornsv. **Lægæst*. Det är ej känt från historisk tid i Norden, och ej heller

¹ O. F. Hultman, Hälsingelagen (1908), s. 182 f.; F. Tydén, Vok. *u* och *o* i gammal kort stavelse i upp- och mellansvenska folkmål (1924); T. Bucht, Äldre *u* och *o* i mellersta Norrland (1924); L. Levander, Dalmålet 1 (1925), s. 280.

² Kort over de danske Folkemaal 41 f.; J. Brøndum-Nielsen, Dialekter og Dialektforskning (1927), s. 125, Gammeldansk Grammatik 1 (1928), s. 101 f.; E. Wigforss, S. Hallands folkmål, s. 264 f.; N. Hänninger, Fornskånsk ljudutveckling (1917), s. 83 f.

³ J. Sandström, Utvecklingen av fsv. *ö* och *ü* i starktonig ställning inom västgötadialekterna (1910), s. 12; E. Noreen, Ärtemarksmålets ljudlära (1915), s. 88 f.; A. Noreen, Fryksdalsmålets ljudlära (1877), s. 23.

⁴ Fornsv. (t. ex. Östgötalagen) och äldre nysv. även *trull*; *skälla* 'hägra' Dahlstierna ~ *skulla* (se Dahlgrens Glossarium).

⁵ Annorlunda S. B u g g e, Norges Indskrifter med de äldre Runer 1, s. 103 f.

från det övriga germanska området. En förled *Hlé-* förekommer endast i mytologiska och fingerade namn: *Hléfreyr* och *Hléföðr* äro Odensnamn (endast i en namnramsa), *Hlébarðr* kallas en jätte (i Hárbarðslióð), *Hlévangr* en dvärg (i Völuspá), *Hlédis gyðia* är moder till Ottarr Innsteinsson (i Hyndlulíóð), *Hlégunnr* en sköldmö, dotter till Hiorvarðr iarl i Gautland och Hiorgunnr (i Stiörnu-Odda draumr). Fornytyska och fornengelska namn på *Hleo-* finnas, om också få och sällsynta: fht. *Hleoperht*, feng. *Hleoþeorht*, feng. *Hleoweald* o. a. I isländsk mytologi förekommer också det enkla *Hlér*, som namn på havsjätten. Sannolikt är denne havsgud identisk med den *Læ iætæn* i *Læsö*, som omtalas i en forndansk krönika¹; *denne Læ* (isl. *Hlér*) är väl otvivelaktigt en eponym till önamnet *Læsö* (isl. *Hlésey*)². Möjligen ingår detta *Hlér* i ett eller annat av de fingerade namnen på *Hlé-*; enligt Hjalmar Falk (Odensheite, s. 17 f.) gäller det om *Hléfreyr* och *Hléföðr*, vilka således ha betecknat Oden som havets herre. Sannolikare torde emellertid vara, att dessa båda Odensnamn ursprungligen innehålla stammen **hlæ-* 'gravhög' (urn. *hlaiwa*, got. *hlaiw*, feng. *hlāw*, *hlāw*) och sålunda betecknat Oden som döds gud, som de dödas herre. För övrigt finns på germansk botten ingen annan anknytning för *Hlé-*, fht. och feng. *Hleo-*, urn. *Hlewa-* än till substantivet *hlé*, n. 'skydd, lä' (urg. **hlewa*, feng. *hle*). Det är emellertid ytterst osannolikt, att en ord-

¹ *Læ iætæn* omtalas tillsammans med konung Snö; *Hlér* tillhör Fornjots ätt liksom *Snær*, *Frosti*, *þorri*. Även *Ler* hos Saxo (Helgesagan) är havsjätten från *Læsö* (A. Olrik, Saks Oldhistorie 2, s. 144, 298; S. Bugge, Helgedigtene, s. 142 f.). Islänningarna identifierade honom med havsguden *Ægir*: *Einn maðr er nefndr Ægir eða Hlér; hann bió í ey þeirri, er nú er kolluð Hlésey* (Snorre); *Forniótr átti þriá syni; hét einn Hlér, er vér loðlum Ægi* (Flateyjarbók: Fundinn Noregr). Mindre sannolikt är väl, att *Hlér* är ett noanamn för havsguden, havet ('den skyddande') och först sekundärt har satts i förbindelse med *Læsö*. Óláfr hvítaskáld anför *Hlér* som exempel på "antiphrasis" eller ironi, då uppkallelse sker efter en motsatt egenskap: *hér er síor kallaðr Hlér ("Hlés dætr" = böljorna), því at hann hlýr allra minzt*.

² *Læsö* innehåller enligt Hellquist (Sv. Landsmälen 20, s. 378) ordet lä 'skydd' (isl. *hlé*). Enligt A. Noreen (Indogerm. Forschungen 26, s. 222 f.) ha de nordiska språken haft ett appellativum *hlér* 'hav, sjö', bevarat i sjönamnen *Stora Le* och *Lelång* samt i önamnet *Læsö*. — Fullständigt osannolikt är Axel Kocks förklaring av namnet *Hlér* (Indogerm. Forschungen 10, s. 105 f.): urn. **hlewar* 'gäll, högljudd' till gr. *ῥυκε* 'rykte, ära'.

stam med denna betydelse ingår i personnamn, och man har därför sammanställt *hlewa-* med gr. *κλεφο-* i t. ex. *Κλεόξενος*, *Κλεόβουλος*, *Κλεομένης*¹. Detta namnelement är otvivelaktigt identiskt med skr. *cravas*, gr. *κλέος*, slav. *slovo*, fornir. *clu* 'rykte, beröm'. I germanska språk finnas av denna ordstam såsom appellativum ej längre några spår.

Senare leden *-gastix* förekommer i ett annat urnordiskt namn, Berga-stenens **saligastir**². I historisk tid träffas *-gestr* sparsamt i Norden som namnelement. De västnordiska sammansättningarna äro *Goðgestr*, *Heimgestr*, *Niðgestr*, *Ulfgestr*, *Végestr* och *Þorgestr*. "*Goðgestr* och *Heimgestr* äro ett par sagokungar i haleygjaätten, far och son; namnen stå tydligen i korrespondens med varandra. Till betydelsen nära står *Végestr*, buret av ett par islänningar; även i fornsv. en gång *Vigæst* (Finland). *Niðgestr* heter en islänning på 900-talet; säkerligen är det från början ett nedsättande namn; jfr *Hvinngestr* ('tjuvgästen'), Harald härdrådes smädenamn på fadern till Magnus den godes halvbroder Tore." Några gånger förekomma *Ulfgestr* (Norge, medeltiden) och *Þorgestr* (Island, 900-t.). Det förefaller som om åtminstone i några av dessa namn innebörden 'främling, gäst' vore tydligt levande. Det enkla *Gestr* är tämligen vanligt i Norge och på Island. Särskilt ofta förekommer det som antaget namn, buret av personer, som vilja dölja vilka de i verkligheten äro. Också Oden uppträder som *Gestr* och *Gestumblindi* (egentl. *Gestr inn blindi*); jfr även *Norna-Gestr*. På kontinenten äro namn på *-gast* mera vanliga, såväl bland östgermaner (*Anagastus*, *Cunigastus*) som västgermaner (fht. *Altgast*, *Herigast*, *Hadugast*, *Hiltegast* m. fl.). De urnordiska inskrifternas två (eller tre) sammansättningar med *-gastix* synas tyda på att detta namnelement under folkvandringstiden varit kraftigt utvecklat även i Skandinavien. Vi ha sålunda att göra med en namngrupp, som i Norden blivit tillbakaträngd inemot vikingatiden.³

Det är i allmänhet lönlöst att söka en innebörd i ett germanskt namn som helhet betraktat. Särskilt gäller detta om vikingatidens

¹ F. Burg, Die ältesten nordischen Runeninschriften, s. 19; M. Kristensen i Studier tillegnade Esaias Tegnér (1918), s. 33 f.

² Mera osäkert är Myklebostadstenens **asugasdi**.

³ E. Wessén, Nordiska namnstudier, s. 44, 49.

nordiska namn: Torsten, Stenkil, Hallsten, Holmbjörn, Ketilmund o. s. v. Bland de från äldre tid nedärvda finnas likvisst åtskilliga med full betydelse: *Haraldr* 'härhövdingen', *Eiríkr* 'ensam härskare' (jfr Ermanarik, Alarik, Teoderik), *Gautstafr* 'götarnas stöd', *Valþjófr* 'välsk tjänare' (*Wealhþeow* redan i Beowulf) o. a. Granskar man närmare det bevarade urnordiska namnförrådet, kan man knappast undgå att frapperas av de många fall, då sammansättningen ger förnuftig språklig mening: *Swabaharjak* 'svabisk kämpe', *Landawarijak* 'man från Land', *Stainawarijak* 'man från Sten', *Hagustaldak* 'ägare av liten gård', *Hadulaikak* 'stridskämpe', *Woduridak* 'vild ryttare', *Frawaradak* 'den snarrådige' (jfr *Kuonrat* 'den djärv-rådige'). Detta är utan allt tvivel ett ålderdomligt drag i namnskicket.¹ Bland greker och arier är det relativt vanligt, att ett betydelsesamband finnes mellan de båda leden i ett namn.

Det är därför icke osannolikt, att *Hlewagastik* varit ett traditionellt namn med en avsedd och uppfattad innebörd: 'frejdad gäst', 'ryktbar främling'. Icke utan skäl har man framhållit överensstämmelsen i betydelse mellan gr. *Κλεόξενος* och urn. *Hlewagastik*.² Om den aktning en gäst åtnjöt bland germanerna finnas många vittnesbörd alltifrån Cæsar och Tacitus.

Däremot torde man knappast ha skäl att i stammen *Hlewa-* (isl. *Hlé-*, fht. *Hleo-*) se ett lån från kelterna, i så gammal tid att det har deltagit i den germanska ljudskridningen.³ Germanerna ha väl näppeligen upptagit ett namnelement, som ej för dem hade verklig innebörd. Annorlunda förhåller det sig med namnen på *-rik*; vid sidan av dem stod det inlånade appellativet **rik-* 'konung'.⁴ Mera sannolikt är det, att germanerna ha fasthållit vid ett namnelement, som var fornärvt, även fastän ordet såsom appellativum var fullständigt utdött. Redan i samindoeuropeisk tid har stammen **kleuo-* blivit fast utbildat som namnelement.

¹ E. Wessén, anf. arb., s. 31 f., 43.

² M. Kristensen i Studier tillegnade Esaias Tegnér, s. 33.

³ O. v. Friesen, Röstene (1924), s. 92 f.

⁴ E. Wessén, anf. arb., s. 36.

ZUSAMMENFASSUNG.

Elias Wessén: Die Runeninschrift des Horns von Gallehus. Einige Bemerkungen.

Gestützt auf die von G. Krysing 1734 angefertigte Abzeichnung der Inschrift des Horns von Gallehus hat C. Marstrander das letzte Wort der Inschrift als **alawido** lesen wollen, das er mit "beschützte" übersetzt. Diese Lesung erscheint nicht wohlbegründet. Was M. als Binderune **al** auffasst, kann sehr wohl auf der Ritztechnik selbst beruhen. Die traditionelle Lesung **tawido** ist zweifellos die richtige. Die Bedeutung dieses Wortes dürfte die sein, dass Hlewagastiⁿ sowohl das Horn verfertigt als auch es mit Bildern und Runen geschmückt hat.

Die Form *holtijaⁿ* ist interessant, da sie es uns erlaubt, einen jetzigen nordischen Dialektunterschied in urnordische Zeit zurückzuführen. Die germanischen Alt Sprachen bilden einen geschlossenen Kreis: die östlichen Mundarten im Norden hängen mit den ostgermanischen Sprachen (Got.) zusammen, die westlichen Mundarten im Norden mit den westgermanischen Sprachen, besonders dem Altenglischen. Die Grenze zwischen Formen mit und Formen ohne a-Umlaut geht in diesem Fall quer durch Dänemark und Schweden.

Der Name *Hlewagastiⁿ* gehört zu den nicht wenigen urnordischen Personennamen, die als Ganzes eine beabsichtigte und als solche aufgefasste Bedeutung haben: 'berühmter Fremdling'. Das zweite Glied scheint als Namenselement während der Völkerwanderungszeit ebenso verbreitet im Norden gewesen zu sein wie bei Ostgermanen und Westgermanen. Später wurde es im Norden zurückgedrängt. Das erste Glied *Hlewa-* ist ein aus gemeinindogermanischer Zeit ererbtes Namenselement, an dem die Germanen noch festgehalten haben, obwohl das Wort als Appellativum keine Spuren in ihrer Sprache hinterlassen hat.